

Jan Dlask

Aleksis Kiven evankeliumi?

Aleksis Kiven *Lea*-niminen draama,¹ jonka vuoden 1869 kantaesitystä pidetään usein suomalaisen teatterin syntyhetkenä, perustuu Luukkaan evankeliumin 19. lukuun (jakeet 1–10), missä Jeesus kohtaa Jerikossa rikkaan Sakkeuksen (näytelmän ensipainoksessa *Sakaion*, myöhemmissä painoksissa *Sakkeuksen* ja ”*Bipliassa Zacheuksen*”, kuten Kivi itse täsmensi). Sakkeus on publikaanien esimies, joka ei ole hankkinut varallisuuttaan rehellisellä tavalla. Syntinen Sakkeus kuitenkin katuu, suostuu antamaan puolet omaisuudestaan köyhille ja maksaa nelinkertaisesti niille, joilta hän on kiskonut liikaa. Sakkeuksen katumuksesta kuultuaan Jeesus sanoo: ”Tänään on pelastus tullut tämän perheen osaksi.” (Luuk. 19: 9) Kohdan nykyaikainen tulkinta voisi ehkä olla sellainen, että sijoitusrahojen avulla epärehellisesti rikastunut ja maailmanlaajuisen taloudellisen laman aiheuttanut pankinjohtajakin voi oman katumuksensa jälkeen pelastua.

”Tästä perheestä” eli Sakkeuksen perheestä ei Luukkaan evankeliumissa kerrota muuta, mutta juuri tätä motiivia on Kivi edelleen kehittänyt *Leassaan*. Toisen publikaanin, Sakkeuksen alaisen Rubenin, lisäksi hän loi publikaanien esimiehen tyttären Lean, jota kosii kaksi miestä: fariseus Joas Lean isän rahojen vuoksi ja saddukeus Aram Lean itsensä vuoksi. Molempien motiivit paljastuvat, kun Sakkeus kertoo tavanneensa Jeesuksen (joka ei ole näytelmässä itsenäinen hahmo, hänestä vain kerrotaan) ja olevansa valmis jakamaan omaisuuttaan köyhille. Joas ei enää halua Leaa, joka saa rakastamansa Aramin. Sakkeuksesta, Jeesukseen syvästi uskovasta Leasta, Aramista ja mahdollisesti myös Rubenista koostuva perhe pelastuu omalla uskollaan.

Viljo Tarkiainen tarkastelee Kiven *Leaa* artikkelissaan ”Aleksis Kiven *Lea* ja Ernest Renanin *Jeesuksen elämä*”; Kivi oli nimittäin ennen *Lean* kirjoittamista tutustunut tämän ranskalaisen uskonnonhistoriallisen teoksen ruotsinnokseen. Tarkiainen toteaa Kiven käyttäneen hyväkseen Renanin esittämiä silloisen Juudan kansan yhteiskuntaloja, uskonsuuntia ja lahkokuntia koskevia tarkkoja tietoja. Hän päätyy kuitenkin siihen, että Renanin teos on ollut Kivelle vain porras runoilijahengen korkeaan, aatteelliseen lentoon, jonka varsinaisena siivittäjänä on ollut itse *Raamattu*. Tarkiaisen konkreettinen esimerkki, jossa Kivi sivuuttaa Renanin tulkinnan ja noudattaa raamatullisempaa linjaa, koskee Jeesuksen sisäistä olemusta, oppia, vaikutusta ja saarnaa. (Tarkiainen 1949, 67–72.)

Löytyisikö vielä muitakin seikkoja tämän väitteen perustelemiseksi? On syytä lukea intertekstuaalisesti vielä perusteellisemmin rinnakkain *Leaa* ja *Raamattua*, ennen kaik-

kea Luukkaan evankeliumia (muissa evankeliumeissa vastaavaa Sakkeuksen sisältävää kohtaa ei ole) ja siihen liittyviä tulkintoja. Ensi silmäyksellä vaikuttaa siltä, että Kivi on saanut inspiraatiota vain hyvin lyhyestä *Raamatun* kohdasta, jota hän on juonellisesti ja temaattisesti edelleen kehittänyt. On kysyttävä, mihin suuntaan tämä kehitys kulki ja oliko suunta todella raamatullinen, kuten Tarkiainen väittää. Lähtökohtana seuraavassa ovat, kuten Tarkiaisellakin, näytelmän päähahmot.

Lea

Lea, joka nuoruudellaan, puhtaudellaan, kauneudellaan, viattomuudellaan, turmelumattomuudellaan ja uskovaisuudellaan muistuttaa Kiven muiden teosten nuoria naisia, on näytelmän ainoa hahmo, jonka suoraa vastinetta on vaikea löytää Uudesta testamentista tai Renanin teoksesta. Kivi lienee kuitenkin tavoitellut yhteyttä Vanhaan testamenttiin, jossa esiintyy Lea (Leea) -niminen nainen Laabanin tyttärenä, patriarkka Jaakobin ensimmäisenä puolisona ja Raakelin eli Jaakobin toisen puolison vanhempana sisarena (1. Moos.: 29–35). Oma isä haluaa naittaa sekä Kiven että Vanhan testamentin Lean. Ensimmäisessä Mooseksen kirjassa asetelma on kuitenkin sellainen, että kaksi sisarta taistelee saman miehen rakkaudesta. Kivellä sen sijaan kaksi miestä taistelee yhdestä naisesta. Muutenkin näiden juutalaisten Lea-nimisten naisten kohtalot eroavat huomattavasti toisistaan.

Luukas on ainoa evankelista, joka kertoo Jeesuksen kanssa kulkeneista naisista, joihin kuuluvat esimerkiksi Magdalan Maria, Johanna ja Susanna. Hän oli kiinnostunut myös Jeesuksen äidistä, joten häntä voi kutsua Uuden testamentin mariologiksi eli neitsyt Maria -oppineeksi. Perinteisessä juutalaisuudessa naisilla, samoin kuin lapsilla ja orjilla, oli vähemmän oikeuksia kuin miehillä, eikä heitä pidetty täysiarvoisina. Luukkaan evankeliumissa Jeesus ei kuitenkaan välitä näistä syvälle juurtuneista ennakkoluuloista, vaan kapinoi aikansa moraalialia ja tapoja vastaan: hän näkee myös naiset Jumalan lapsina. Koska nainen esiintyy Kiven näytelmässä niin tärkeänä hahmona (vaikka Lea itse ei siinä tapaakaan Jeesusta, vaan ainoastaan näkee hänet), näytelmä sai myös nimensä hänen mukaansa. Kiven voi tässä mielessä sanoa jatkavan Luukkaan sanomaa, jossa annetaan arvoa erityisesti naisille (vrt. Tarkiainen 1949, 65–67).

Saddukeus Aram

Seuraava hahmo, Lean nuori sulhanen Aram, on asetettu helleenisyyttä suosivan saddukealaisuuden edustajaksi. Tarkiainen (1949, 62–63) toteaa, että Aramia on Kiven näytelmässä kuvattu myötätuntoisesti Renanin historiallisia saddukealaisuutta koskevia viittauksia noudattaen.

Synoptisissa evankeliumeissa Jeesuksella on ruumiin ylösnousemusta koskevia kiistoja saddukealaisten kanssa (vrt. Mark. 12: 18–27, Matt. 22: 23–33 ja Luuk. 20:

27–40). Luukkaan evankeliumin luku 10 (jakeet 25–37) vastustaa saddukealaisuutta, ja jotkut saddukealaiset olivat jopa Jeesuksen pidättämisestä vastanneen juutalaisen hallintoelimen jäseniä eli ylipappeja (vrt. Mark. 14: 43–52). Myös Kiven näytelmässä Aram kuvataan uskomuksellisesti muista, alussa kristinuskoon kääntymättömistä eli vielä täysin juutalaisista hahmoista poikkeavaksi. Hän ei ”usko, että kuolemme elämään ijankaikkisesti” (Kivi 1957, 473) eikä pidä sielua kuolemattomana, mikä on muille suuri ongelma. Renanin mukaan juutalaiset oppineet avoimesti ylenkatsoivat ja vihasivat saddukealaisia (ks. Tarkiainen 1949, 62).

Eikö Aramin saddukealaisuutta voi kuitenkin tulkita pelkäksi rekvisiitaksi, jolla Kivi tähtää yleisempiin aiheisiin? Näytelmän alussa, vielä ennen kääntymystään, Sakkeus kertoo Joakselle, miksi hän ei halua Aramia vävykseen. Kyse ei ole vain siitä, että Aram on, Sakkeuksen omin sanoin, puoliksi kreikkalainen, ja lukee yhtä kevytmielisesti Moosesen lakia kuin ”pakanain saastaisia kirjoituksia” (Kivi 1957, 466). Hän on kaiken lisäksi alhaiseen säätyyn kuuluva saddukeus ja siis Sakkeukselle vielä ongelmallisempi kuin saddukeusten jerusalemlaisesta papistoeeliitistä tuleva päämies. Pahinta on Sakkeuksen mielestä se, että Aram on ”köyhä rotta” (Kivi 1957, 466). Juuri sen vuoksi hän ei ansaitse Lea-tytärtä. Alhaista säätyä edustavassa Aramissa piilee näin ollen toinen tärkeä aihe, joka oli merkityksellinen myös Luukkaalla: köyhyys eli yhteiskunnallinen asema. Uudessa opissa rakkaus ylittää luokkarajoja.

Kun Lea ilmaisee toivovansa, että Aram epäilisi omaa saddukealaisuuttaan, hän ei viittaa enää siihen, että Aram voisi kääntyä oikeaan juutalaisuuteen, vaan siihen, että hän voisi uskoa Nasaretin profeetan oppiin. Tässä Lea on havainnut Jeesuksen opin universaalisuuden: myös ”saastainen” ja puoliksi kreikkalainen saddukeus voi tulla usko-vaisten joukkoon ja lopuksi tuleekin, koska Jeesus kutsuu liittoonsa kaikki, niin ”pakanat” kuin Israelin lapset, niin publikaanit kuin temppelein vartijat. Näytelmän lopussa Aram kuuluu neljän kääntyneen joukkoon. Missio on nyt avoin kaikille, pakanoille ja kreikkalaisillekin. Tämä universalismi on Luukkaan piirre, koska hänen evankeliuminsa, toisin kuin esimerkiksi Matteuksen, ei kohdistu pelkästään juutalaisiin, ja siitä seuraa Luukkaan käyttökelpoisuus kaikkiin kansanryhmiin yli ajan.

Publikaanit ja fariseukset

Tarkiainen päätyy siihen, että publikaanien suhteen Kivi on ilmeisesti saanut herätteitä Renanilta ja että Kiven luoma kuva fariseus Joaksesta on sekä Uuden testamentin hengen että Renanin viittausten mukainen. Uuden testamentin mukaisena esimerkkinä farisealaisten tekohurskaudesta hän mainitsee lyhyesti muun muassa Luukkaan evankeliumin (18: 9–14), johon Kivikin viittaa. (Tarkiainen 1949, 59–63.)

Tätä voi hedelmällisesti tulkita edelleen ajatellen koko näytelmän asetelmaa. Fariseuksen hahmon osalta Kiveä lienevät inspiroineet juuri Luukkaan evankeliumin

19. lukua (jakeita 1–10) edeltäneet katkelmat. Siinä kaksi miestä, toinen fariseus ja toinen publikaani, menee temppeleihin rukoilemaan. Kun publikaani on rukoillut ”Jumala, ole minulle syntiselle armollinen!” (Luuk. 18:13), hän palaa kotiinsa vanhurskaana, aivan toisin kuin fariseus, joka pitää itseään muita syntisiä ja tässä mainittua publikaania parempana ja osaa vain kiittää Jumalaa siitä, ettei ole sellainen kuin he. Samanlaiseen fariseusten ja publikaanien vastakkainasetteluun perustuu myös Luukkaan 15. luku (jakeet 1–2; vrt. myös Matt. 9: 9–13 ja Mark. 2: 13–17).

Myös Kiven näytelmä loppuu siihen, että publikaani Sakkeus tekee kääntymyksen, mutta fariseus Joas ei. *Leaan* sisältyy sen lisäksi kaksi Joaksen rukousta (Kivi 1957, 467, 479), joita voi selvästi pitää Luukkaan evankeliumin (Luuk. 18: 9–14) kanssa rinnakkaisina. Kiven Joasta voi verrata tämän kohdan fariseukseen; hänen itsekkyytensä on jopa avoimempaa kuin *Raamatun* fariseuksen. Kiven voi siis sanoa kärjistäneen Uuden testamentin evankeliumien sanomaa tekopyhistä fariseuksista. Hän on Joaksen kautta konstruoinut heidät selvästi kielteiseksi hahmoiksi, joita he eivät evankeliumeissa aina ole.²

Kiven evankeliumi

Lean keskeinen vastakkainasettelu ”rakkaus rahan vuoksi” ja ”puhdas rakkaus rakkauden itsensä vuoksi” ei ole kovin raamatullinen, vaan sen voisi tulkita lähinnä romanttiseksi – tai jopa bourdieulaiseksi, kun ajattelee Flaubertin *Sydämen oppivuosien* tulkintaa, jossa Bourdieu (1992) operoi juuri näillä käsitteillä. Kuitenkaan ei voi kiistää sitä, että kyse on uskonnollisesta ja raamatullisesta näytelmästä, jossa voi nähdä pyrkimyksen liittyä osaksi yhteistä länsimaista kulttuuripiiriä aikakautena, jolloin uskonto oli vielä keskeinen ajan aatteiden ilmentäjä (ks. Koski 1999, 334–335).

Tässä lyhyessä tulkinnassa olen päätenyt siihen, että *Lean* uskonnollinen tematiikka on hyvin kompleksinen kokonaisuus. Kyse on toisaalta Luukkaan lyhyen Sakkeusta käsittelevän kohdan muunnelmasta, jossa kohdan sanoma on säilynyt. Toisaalta *Leaan* on saatu inspiraatiota myös muista Luukkaan evankeliumin, koko Uuden Testamentin ja jopa koko *Raamatun* henkilöistä ja aiheista.³ Tarkiainen on tässä yhteydessä viitannut publikaaneihin, fariseuksiin ja saddukeuksiin. Hänen päätelmänsä täydentääkseni olen edellä nostanut esiin sukupuolen, luokan ja rodun (”pakanoillekin” eli ei-juutalaisille suunnattu missio) merkityksen Kiven Leassa sekä sen, että Jeesuksen oppi on universaalialia, avoinna kaikille.

Uuskritiikiksi kutsuttu tekstiautonominen käsitys kirjallisuudesta tulkitsisi päätelmän niin, että *Leassa* välittyy Suuren Kirjallisuuden arvokas ja viisas traditio. Perinteinen biografinen tutkija ehkä sanoisi Kiven tunteneen *Raamatun*, Luukkaan ja niiden tulkinnat niin hyvin, että hän osasi sisällyttää *Leaan* nämä aiheet omalla nerokkaalla tavallaan. Kumpaakaan näistä vanhemmista tulkintatavoista ei mielestäni voi pitää

varsinaisesti virheellisenä. *Lean* ja *Raamatun* intertekstuaalinen lukeminen osoittaa, että *Leaa* voi näiden tulkintojen lisäksi lukea myös eräänlaisena ”Luukkaan evankeliumina Kiven mukaan” tai suorastaan ”Kiven evankeliumina”.

Viitteet

¹ Tällä hetkellä on tekeillä kriittinen editio *Leasta* (ja mm. kolmesta muusta Kiven lyhyestä tragediasta *Yö ja päivä*, *Margareta* ja *Alma*) (ks. <http://www.finlit.fi/fi/tutkimus/edith-suomalaisen-kirjallisuuden-kriittiset-editiot>)

² Esim. Jeesuksen kannattajana esiintyvä lainopettaja *Kysymyksessä tärkeimmistä käskystä*, Mark. 12: 28–34.

³ Muut *Leassa* esiintyvät raamatulliset kohdat ovat muunnelmina Mark 7: 31–37 eli *Jeesus parantaa kuuron miehen* sekä Luuk 8: 44, Mark 5: 27–28 ja Matt 9: 20 eli paraneminen Jeesuksen viitan tupsua koskettamalla.

Lähteet

Bourdieu, Pièrre 2011. *Pravidla umění. Vznik a struktura literárního pole. (Les Regles de l'Art. Genèse et structure du champ littéraire, 1992.)* Käänt. Petr Kyloušek a Petr Dytrt. Brno: HOST.

Kivi, Aleksis 1957 (1869). *Lea*. Aleksis Kivi, *Valitut teokset*. Porvoo & Helsinki: WSOY, 461–489.

Koski, Pirkko 1999. *Suomalaisen teatterin synty*. Yrjö Varpio ja Liisi Huhtala (toim.), *Suomen kirjallisuushistoria 1. Hurskaista lauluista ilostelevaan romaaniin*. Helsinki: SKS, 332–336.

Tarkiainen, Viljo 1949. Aleksis Kiven *Lea* ja Ernest Renanin *Jeesuksen elämä*. Viljo Tarkiainen, Viljo Kojo, Sulho Ranta et al. (toim.), *Kaukametsä. Esseitä, novelleja, runoja*. Helsinki: Otava, 53–72.